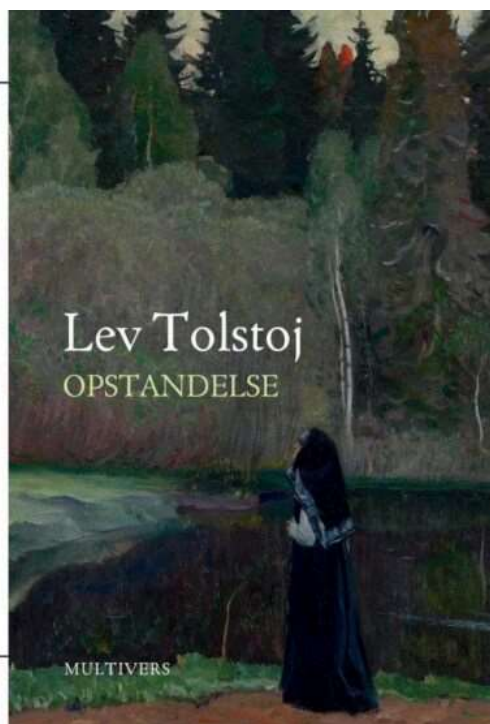

»Nekhljudov havde indset, at menneskeæderiet ikke begyndte i tajgaen, men i ministerierne, komiteerne og departementerne«

af Tobias Omø Kristensen | sep 20, 2024 | Anmeldelser, Prosa

Et overgreb og en misforstået ægteskabspagt bliver til samfundsoprør og omdannelsesroman i Tolstojs sidste store værk, *Opstandelse*, som både er særere, bedre og mere grotesk end sit rygte.

Det er en gammel litteraturhistorisk leg at holde Tolstoj op mod Dostojevskij, og det er ikke en, vi behøver blæse nyt liv i – med undtagelse af en enkelt pointe her til start: Hos Dostojevskij kan man godt blive i tvivl om, hvor han selv står i de mange højspændte debatter mellem hans karakterer, fordi han har det med at udstyre de samfunds- og religionsundergravende skikkelser med temmelig gode argumenter imod kristendommen og hans egne overbevisninger.

Hos Tolstoj derimod er man ikke i tvivl om, hvor han selv står, og han er sjældent bleg for at give udtryk for – som for eksempel i den historiefilosofiske epilog der runder *Krig og fred* af – hvad han betragter som den endegyldige sandhed. Når han er allermest pedantisk, kan man nærmest ane, at han kigger én over skuldrene for at være sikker på, at vi har fattet det, han skriver.

Det hænger givetvis sammen med hans kunst- og litteratursyn, som lader kunsten med en opbyggelighed, der skal udvikle individets og dermed samfundets moralske habitus, hvilket bliver mere og mere synligt i formsproget, hvis man skyder en pil ned gennem *Krig og fred*, *Anna Karenina* og endelig *Opstandelse*, som skulle blive hans sidste store romanværk, inden han døde af lungebetændelse på en togstation en novembernat i 1910

efter at have givet afkald på sit borgerlige liv, gods, endda rettighederne til sine egne værker, hvilket han mod sin families ønsker mere eller mindre havde forsøgt at gøre siden 1890'erne. Man kan lidt groft godt sige, at Tolstoj bliver mere optaget af kunstens funktion end af kunstens væsen, efterhånden som han forsøgte at balancere sine værdier med det privilegerede liv, han levede.

Opstandelse handler om den noget forlorne adelsmand Nekhljudov, som ved romanens begyndelse skal varetage en jurypligt i en retssag mod en kvinde, sexarbejderen Katjusja, som er under anklage for mord. Nekhljudov genkender dog Katjusja som den tjenestepige, han en sommer ti år forinden mødte på sine fastres gods, mens han skrev på en afhandling om ejendomsretten, og som han forelskede sig i, voldtog, gjorde gravid og efterfølgende blev fyret. Han indser snart, at han har været skyldig i, at Katjusjas liv har været ekstremt svært og sætter sig for at dulme sin egen samvittighed ved at forsøge at redde hende fra en fængselsdom i Sibirien, blandt andet ved at tilbyde at gifte sig med hende, hvilket hun dog i sidste ende mere eller mindre modvilligt afviser.

Romanen er bygget op som en mere eller mindre traditionel dannelsesroman, men Tolstoj vender det gængse forløb på vrangen, hvor hovedkarakteren så at sige starter fra nul og samler erfaringer og viden ude i verden, der muliggør en moralsk og intellektuel dannelsesrejse på vej mod en plads i det borgerlige samfund. *Opstandelse* er snarere en slags omdannelsesroman, hvor det *netop* er pladsen i det borgerlige liv og de institutioner, der opretholder det, der skal afvikles, fordi råddenskaben, dobbeltmoralskheden og korruptionen gør det uudholdeligt for den naive Nekhljudov at vide, at han har været med til at bidrage til en samfundsorden, der er uretfærdig i sin grundform, og som kun kan retfærdiggøres gennem egen nytte og udnyttelse af arbejderklassen.

Tolstoj kom selv fra en enormt privilegeret familie og havde en magelig position i den russiske overklasse. Men omkring udgivelsen af *Anna Karenina*, som udkom i serieform fra 1875-77, blev han ramt af en eksistentiel midtvejskrise, hvor hele hans liv forekom ham tomt, overfladisk og ligegyldigt, hvilket han udlægger i den selvbiografiske *Bekendelser* fra 1882, hvor han for alvor vender sig mod kristendommen, særligt inspireret af Jesus' Bjergprædiken i *Matthæusevangeliet*, som Nekhljudov også læser mod slutningen af romanen; ikke den russisk-ortodokse statskirke med zaren som overhoved, dens dogmatik og *smells and bells*, men en kristen etik, der stiler efter at nære det gode i det enkelte menneske og fællesskabet. Det er egentlig ikke for meget sagt, at det bliver målet med alt, Tolstoj skriver og foretager sig frem til sin død: at udvikle sine medmenneskers moralske sensibilitet, så de kan leve et fuldt og godt liv i Rusland.

Den bevægelse kan lyde en anelse træg, og det er også en af grundene til, at jeg selv har gået i en mindre bue uden om romanen i efterhånden en del år. *Opstandelse* lyder som et værk, hvis prædikeri er så utvetydigt, at jeg ikke kunne forestille mig, hvordan det dog skulle udgøre et romanstof på 700 sider. Jeg tog fejl. Som oversætteren Lise Lotte Larsen skriver i sit forbilledlige og velskrevne efterskrift, er det netop en af de kritikpunkter, som *Opstandelse* er blevet udsat for gennem tiden, og det er en upræcis kritik, fordi det skiller Tolstoj ad i kristen tænker og romanforfatter, som om en art syntese mellem de to er en forringelse af begge. Er *Opstandelse* en af Tolstojs bedste romaner? Måske ikke. Måske er det. Det er egentlig ikke så interessant. Men sammen med *Kreutzer-sonaten*, som han skrev få år før *Opstandelse*, er det nok hans mest radikale.

Nekhljudovs omdannelsesrejse leder ham ad flere omgange til fængslet, hvor Katjusja er, og hvor han overværer en gudstjeneste (hvilket var en af de scener, den russiske kirke stejlede over), som han beskriver som »meningsløs ordsqualder og blasfemisk trolddomskunst«, og sådan forløber det hele vejen igennem med lige dele skamløshed, svitsende samfundskritik og stor humor, gennem både retssystemet, fængselssystemet og bøndernes forhold på godserne; men den helt store skydeskive for Tolstoj er overklassen og aristokratiet, selv om det selvfølgelig er op ad bakke, at det er Nekhljudov, der skal lede det opgør, når han nu selv er født, opvokset og indoktrineret i den samfundsklasses vaner.

Strukturen i *Opstandelse* er både sirlig og pedantisk, og det er ikke svært at forestille sig, hvordan de episodiske forløb ville forekomme flade og usammenhængende hos en mindre forfatter end Tolstoj, men det panoramiske og det mikroskopiske er integreret så sømløst, at man næsten ikke lægger mærke til det. Hør bare, hvordan Nekhljudovs mosters mand, en tidligere minister ved navn grev Ivan Mikhajlovitj, bliver beskrevet:

»Siden sin ungdom havde han været af den overbevisning, at ligesom fuglen er skabt til at leve af orme, være klædt i fjer og dum og flyve i luften, var han tilsvarende skabt til at leve af dyre retter tilberedt af dyre kokke,

være klædt i det mest bekvemme og dyreste tøj og køre med de bedste og hurtigste heste.»

Det grænser op ad farce, men hvad behøver man mere vide om ham? Intet. Det er jo det, Tolstoj er så åndssvagt god til: at skrive essensen af en hel samfundsklasse ud på tre-fire linjer. Sproget er præcist og nærmest uprætentiøst hele vejen igennem, den diametrale modsætning til overklassens kunstinteresse, som ikke har behov for at bruge kunsten til andet end samtalemateriale i salonerne.

Nekhljudov møder dog ikke kun modstand i overklassen, men også fra sine egne bønder. Romanen foregår i 1880'erne, godt og vel 20 år efter livegenskabet blev afskaffet af Aleksandr II, og selv om bønderne formelt set ikke er slaver, arbejder de stadig under slavelignende vilkår og er stavnsbundet til en jord, de ikke selv har andel i, men da Nekhljudov forsøger at forære sine bønder sin jord, kan de nærmest ikke forstå ham, fordi de er vant til, at godsejerne kun er ude på at udnytte, at bønderne ikke har noget andet valg end at blive. Formuleret på en anden måde må Nekhljudov tage konsekvensen af, at han selv er en fundamental del af det problem, han prøver at løse. Eller som det lyder senere: »Nekhljudov havde indset, at menneskeæderiet ikke begyndte i tajgaen, men i ministerierne, komiteerne og departementerne«.

Tolstoj pisser især to slags mennesker af i *Opstandelse*: de troende og de ikke-troende. Det første giver sig selv, for den religiøse kritik i romanen var så strid, at den russiske kirke ekskommunikerede ham i 1901. En af de mest groteske skikkelser, embedsmanden Toporov, står der, ”forholdt sig til den religion, han støttede, som en hønseavler forholder sig til de rådne madrester, han fodrer sine høns med: Madresterne er meget uappetitlige, men hønsene elsker det, og derfor skal de fodres med det«.

Det andet er lidt vanskeligere, for hvis man skal følge forløbene i *Opstandelse*, må man forholde sig til Tolstojs indignation over, hvad han betragter som en fordummende kristendom, hans stålfaste insisteren på det kristne som en etisk vej til at blive et godt menneske og en ambition om intet mindre end at redde Rusland. *Opstandelse* er derfor mildest talt et sært blandingsforhold, både socialistisk-kristent moraliserende, stats- og samfundsundergravende bidsk og satirisk grotesk, men også en idéroman, hvor fortællekunsten og det anarkistisk-religiøse smelter sammen. Men den er også både væsentligt bedre og skarpere end sit rygte, hvilket denne fornemme nyoversættelse gerne skulle kunne begrave én gang for alle – om end ikke redde Rusland.

O
F
E
N
I

Lev Tolstoj: Opstandelse
Oversat af Lise Lotte Larsen
Forlaget Multivers
2024
756 sider

Læs også

»Nekhljudov havde indset, at menneskeæderiet ikke begyndte i tajgaen, men i ministerierne, komiteerne og departementerne«

Freud, Hitler og The Cranberries og en mands øjesten

Guddommeliggørelsen af det menneskelige instinkt

Afmagtens forankring

Små skæbner og det store, store hav